

Шостий. Спогади про майбутнє
Євген Магда

Коротка і дуже яскрава розповідь про п'ятьох президентів – Леоніда Кравчука, Леоніда Кучму, Віктора Януковича та Петра Порошенка. Робота їх прем'єрів та парламенту, факти із виборчих кампаній, особливості правління кожного та виважена оцінка їхніх політичних дій, а також дослідження політичного портрету майбутнього керівника держави – Євген Магда змальовує образ шостого президента і прогнозує реальність, яка уже чекає на українців.

Євген Магда

Шостий. Спогади про майбутнє

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2017

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2017

* * *

Передмова

Масштаб повноважень Президента. Центр системи в українській політиці. Дострокові парламентські вибори як каталізатор старту президентської кампанії. Історичне значення президентських виборів.

Україна живе від однієї президентської кампанії до іншої. Цей алгоритм політичного життя усталився вже давно, і змінювати його ніхто не збирається. Одні побачать у наведеному факті відлуння козацької вольниці та гетьманської влади, інші, навпаки, шукатимуть у цьому видбиток століть розвитку українського народу в абсолютистських монархіях Габсбургів та Романових або пригадають недавнє минуле та залежність 1/6 частини суходолу від волі вождя партії та пролетаріату. Проте справа

нині в іншому: обираючи Президента, мільйони наших співгромадян підсвідомо намагаються закрити прогалину в пантеоні національних героїв та визнаних авторитетів. Він так і не постав за чверть століття незалежного розвитку. Під час президентських виборів Україна, можливо, не лише обирає власне майбутнє, але й шукає непохитний мов скеля авторитет, який зможе повести за собою націю в дні випробувань.

Проте з 2014 року справедливим є також інше твердження: Президент притягує негатив через обрання в першому турі виборів. Звісно, це не той випадок, коли обраний у 1991 році Леонід Кравчук у 1994 році під тиском політикуму та обставин був змушений піти на дочасні вибори з розрахунком перемогти та зміцнити свою владу. Петро Порошенко у 2014 році був найбільш підготовленим для того, щоб стати главою держави, і виграв перегони «на класі» за рахунок фінансових та інформаційних ресурсів, а також власної мобілізованості. Нині, після подолання п'ятим Президентом екватора президентської каденції, в Україні складно знайти реального претендента на посаду гаранта Конституції, який не лише був би готовим кинути виклик чинному Президентові, але й представляв би новий політичний клас.

Тим часом політична еліта країни та значна частина громадян не налаштовані пробачати п'ятому Президентові його статус «заможного та впливового», який він набув задовго до приходу на Банкову. Хоча в Україні заборонено діяльність Комуністичної партії, проте ідеї всезагального зрівняння та зневаги до багатства, хай яким шляхом його набуто, надміру живучі. Якщо згадати, що Петро в перекладі з давньогрецької означає «камінь», то нескладно здогадатися, як багато охочих буде «лупати цю скалу» під час наступних президентських перегонів. Однак основна інтрига полягає в тому, чи буде знайдено консолідовану кандидатуру, спроможну не лише об'єднати людей, але й втілити їхні надії на зміни в суспільно-політичному житті.

Соціологічні дослідження свідчать, що від третини до половини наших співгромадян не мають чітких уподобань щодо кандидатури майбутнього Президента. Зрозуміло, що чинний глава держави має певну перевагу за рахунок своїх прибічників та адміністративного ресурсу, вплив якого на вибір у кабінці для голосування все ж є гіперболізованим.

Навесні 2017 року українська опозиція блискуче довела власну багатовекторність. Її представники не змогли забезпечити ефективний наступ на владу і не продемонстрували суспільству (насамперед тим громадянам, хто не визначився з політичним вибором) нагальну потребу проведення дочасних парламентських виборів. Так, я не помиляюся: без достроково обраної Верховної Ради та нового прем'єр-міністра (бажано з досвідом роботи на посаді) говорити про проведення президентської кампанії раніше, ніж навесні 2019 року, немає сенсу.

Спокуса пришвидшити електоральний цикл, безумовно, існує. Проте вона розбивається об низку чинників, що впливають на життя українського суспільства. Безсумнівно, це і продовження російської гібридної агресії, наслідки якої перевернули шкереберть життя мільйонів українців, і масштабна економічна криза, позбавитися наслідків якої ніяк не вдається. Це і відверта гірка зневіра значної частини суспільства у спроможності влади «жити по-новому», і цунамі зради, що прокочуються соцмережами та популярними медіа з регулярністю, ентузіазмом та рівнем підтримки, вартими кращого застосування.

Не варто сподіватися, що конфлікт на Сході України врегулюють до дня голосування за шостого Президента. Крім того, Донбас та Крим, перспективи їх повернення відіграватимуть важливу роль у наступній кампанії. Для її учасників та учасниць спокуса запропонувати легке рішення буде куди більшою, ніж спроможність оприлюднити реалістичну стратегію повернення тимчасово втрачених територій, а до того часу вести системну роботу, аби не втратити контакт з їх мешканцями.

І міжнародні партнери України, і Росія, і пострадянські держави (у всякому разі ті з них, які намагаються зберегти баланс у відносинах з Києвом та Москвою) очікують на президентську кампанію в Україні. Вони добре знають, що за новітньою національною традицією ці вибори перетворюються на холодну громадянську війну з високими політичними ставками та зброєю популізму, з полеглими на полі бою та переможцями, яких не судять.

Згортання відносин з Росією та отримання візової лібералізації з ЄС і Угоди про асоціацію між ЄС та Україною, безумовно, додадуть проєвропейської риторики до передвиборчої дискусії. Однак не варто розраховувати, що шостий Президент зможе підписати документи про повноцінне членство нашої держави у Європейському Союзі – надто складний цей процес, і надто серйозним викликом є потенційне членство України в ЄС, майбутнє якого, до речі, є також непевним.

Проте зараз ми ще на березі, ми ще не рушили всім загалом у плавання небезпечними водами до материка «Шостий Президент». І ми ще маємо час усвідомити: шостий Президент повинен стати не лише відображенням наших комплексів та проблем, але й локомотивом тих перетворень, про які говорять так багато, проте часто не відчують в Україні.

Леонід Перший: від лідера КПУ до VIP-агітатора

Леонід Кравчук – перший Президент України – став уособленням вітчизняної політичної еліти, її вад та недоліків. Колишній секретар ЦК КПУ з питань ідеології, який очолив Верховну Раду України після від'їзду до Москви Володимира Івашка, провів державу через випробування та проблеми перших років незалежності. Провів не без втрат, насамперед економічних, проте саме за Кравчука Україна здобула незалежність та визнання як самостійний суб'єкт міжнародних відносин. Інша річ, що омріяна багатьма поколіннями українців незалежність у безпосередньому наближенні виявилася складнішою за райдужну картинку щасливого життя.

Очевидно, Кравчук не мав на меті достроково припинити президентську кар'єру влітку 1994 року. Проте політична кон'юнктура та вправність опонентів змусили Леоніда Макаровича дочасно перейти на позицію граючого

тренера в запеклих іграх української політики. Цей статус старійшини політичного класу він зберігає і донині, виступаючи з власним баченням наявних у державі проблем.

Літо 1991 року в Україні було спекотним, проте основні політичні події все ж розвивалися не в Києві, а в Москві та Вашингтоні. Спроба заколотників на чолі з Геннадієм Янаєвим, Валентином Павловим, Дмитром Язовим, Володимиром Крючковим та Борисом Пуго відсторонити від президентського стерна Михайла Горбачова завершилася провалом. Перемога в Москві російських демократичних сил, символом та лідером яких став президент РСФСР Борис Єльцин, створила ситуацію, за якої зупинити процес розпаду СРСР було вже неможливо. Відцентрові тенденції радянського суспільства відчували і в США, проте Джордж Буш-старший, який у серпні 1991 року виступив з промовою у Верховній Раді в Києві, спромігся лише на заклики зберегти Союз, що їх скоро та небезпідставно назвали «котлетою по-київськи».

Леонід Кравчук. 18 червня 2013 р.

Україна парадоксальним чином (таких ситуацій у новітній політичній історії нашої держави буде чимало) була готова до незалежності з формальної точки зору. Керована з Москви система управління залишала Україні такі ознаки державності, як-то Конституцію, столицю, власне законодавство тощо, проте ці атрибути державності погано кореспондувалися з практичним досвідом управління державою та виживання держави. Хоча Верховна Рада працювала за радянськими правилами, більшість у ній належала парламентаріям, так чи інакше пов'язаним із КПУ, Конституцію України було ухвалено лише в 1996 році, але посаду Президента України запровадили в липні 1991 року. Після заколоту ДКНС ця посада стала для Кравчука зрозумілим шляхом переходу від радянського партійного ватажка до лідера однієї з найбільших країн Європи. Невипадково на мітингах з кінця 80-х років XX ст. звучали не лише запитання «Хто з'їв наше сало?», але й порівняння України та Франції за формальними географічними ознаками.

Досвід радянської партійної роботи допоміг Кравчукові буремного серпня 1991 року мінімізувати іміджеві втрати від власного постійного балансування між націонал-демократами з Народного Руху, які закликали дати відсіч заколотникам, та радянськими військовими на чолі з Валентином Варенниковим, котрий вимагав від Кравчука присягнути на вірність ДКНС на чолі з Янаєвим. Управлінський досвід першого Президента не був куцем, проте на його плечі раніше не лягало стільки відповідальності – в УРСР її ділили з підлеглими Москві силовиками. До речі, перший досвід вимушеного політичного компромісу Леонід Макарович отримав восени 1990 року, під час Революції на граніті – виступу українських студентів із яскраво вираженими націонал-демократичними гаслами, який призвів до відставки тодішнього прем'єра Віталія Масола. Щоправда, і це варто

визнати, у незалежній Україні відставки за політичними мотивами стаються нечасто. Але про це – нижче.

30 серпня 1991 року в Україні за підтримки більшості депутатського корпусу ВРУ було заборонено діяльність КПУ. Це рішення дало змогу зберегти обличчя Леоніду Кравчукові та іншим керівникам України, фактично перегорнувши сторінку з їхньою багаторічною належністю до «надихаючої та спрямовуючої». Нагадаємо, що Україна сьогодні є однією з небагатьох постсоціалістичних держав, що не розкрила агентурні архіви радянських спецслужб. Цей факт варто закарбувати в пам'яті для усвідомлення причин млявого просування держави шляхом реальних перетворень. Заборона КПУ та одночасне збереження колишніх партійних топ-менеджерів у системі влади заклали основи тріади будівничих української незалежності. Підвалини незалежності мурували політичні «шабашники» – вчорашні представники компартійної номенклатури здебільшого в личині міцних господарників, їх непримиренні на перший погляд опоненти з націонал-демократичними поглядами та скоробагатьки, яких за десяток років почали солідно називати «олігархами». Ця тріада власними діями сформувала засади сучасної України та на початку 90-х років XX ст. неодноразово практикувала шок без терапії для мільйонів співгромадян.

Дозволимо собі припустити, що стан справ із національною символікою якнайкраще відображає дії названої тріади, офіційним лідером якої став Леонід Кравчук. Практично одразу після заколоту ДКНС та проголошення незалежності України Верховна Рада затвердила символами нової держави синьо-жовтий прапор та тризуб як Малий Державний герб (Великий Державний герб не затверджений і досі). Гімн «Ще не вмерла Україна» отримав офіційний статус у січні 1992 року, а його виконання з рукою на серці набуло поширення лише після перемоги на виборах Віктора Ющенка наприкінці грудня 2004 року.

1. грудня 1991 року стало подвійним тріумфом для Кравчука: понад 90 % громадян України підтвердили Акт проголошення незалежності під час всеукраїнського референдуму. Довідково – прихильники незалежності перемогли в усіх без винятку регіонах нашої країни, в тому числі у Криму та Севастополі. Того ж дня 61,6 % виборців віддали перевагу Леонідові Кравчуку в перших у новітній історії України президентських перегонках. Започатковуючи традицію однотуровості та відчуваючи підтримку громадян України, Кравчук більш рішуче діяв на теренах СРСР, який розвалювався просто на очах.

За тиждень після затвердження української незалежності на референдумі у Вискулях у білоруській Біловезькій пущі лідери Росії, України та Білорусі не лише проголосили про утворення Співдружності незалежних держав, але й поінформували про це спершу Джорджа Буша-старшого, а вже потім довели до відома Михайла Горбачова. Послідовність відсилання повідомлення про тектонічні зміни, які перевернули світ, мала продемонструвати нову лояльність нових керівників, а також навіть напрямок зміни світу після доленосної зустрічі. Маємо сумніви, що у Вашингтоні шалено зраділи цій новині, проте були змушені геополітично перевзутися просто на ходу, перетворивши на свого партнера номер один на пострадянському просторі Бориса Єльцина. У Вашингтоні добре навчилися зважати на реалії, а не ілюзії, тим паче – відчувши солодкий присмак перемоги в холодній війні.

Леонід Кравчук. Київ, Палац «Україна». 2009 р.

У відносинах між Росією та Україною практично одразу після проголошення незалежності (нагадаємо, що відповідний День Росії святкують 12 червня, а Акт про суверенітет України датований 16 липня 1990 року) постала низка проблем. З одного боку, Борис Єльцин не мав достатньо ресурсів, аби взяти Україну на короткий повід, з іншого, не збирався миритися з маневрами досвідченого апаратника Кравчука, який демонстрував вміння крокувати між крапельок, виходячи сухим з води. Їхнє політичне співіснування на пострадянському просторі було вимушеним та наповненим різноманітними проблемами. Основна з них, з огляду на нинішню гібридну агресію Росії проти України, – ядерна зброя, що опинилася на території України після розпаду Союзу.

В Україні раз за разом спалахують дискусії про те, чи могла наша країна зберегти контроль над третім за величиною ядерним арсеналом, що його змушена була або знищити (насамперед засоби доставки), або передати на російську територію. Для всіх прихильників політичної якбитології нагадаю, що міжконтинентальні балістичні ракети, які перебували на озброєнні 43-ї ракетної армії, були націлені за океан. Не хочеться применшувати таланти та здібності українських інженерів, проте версія про можливе перелаштування контролю над ними та перетворення ядерних ракет на фактор масштабного геополітичного шантажу є не меншим міфом, ніж легенда про гетьмана Полуботка та його скарб. Тим, хто вперто наполягатиме на «згайяному ядерному шансі», хочемо нагадати безславну історію боротьби України за власну частку радянської майнової спадщини за кордоном та частку золотовалютних резервів. Повернути в Україну шапку Мономаха, як видається, було легше, ніж зберегти ядерну зброю.

Причина фатального несприйняття України західним світом, який визнав її незалежність, проте не надто переймався проблемами молодшої держави, – у відсутності прагнення до зовнішньополітичного позиціонування однієї з найбільших країн Старого Світу. Ті, хто проголосив себе політичною елітою України, не знали або не вміли доносити інформацію про неї до західних партнерів, для яких відбулося спрощення парадигми: під час холодної війни радянських політиків та дипломатів часто називали «російськими», а з кінця 1991 року вони просто втратили лапки, але не контакти зі своїми партнерами у світі. Крім того, отримали від них карт-бланш на дії на пострадянському просторі, який був terra incognita для американської дипломатії.

Підписання 14 січня 1994 року в Москві тристоронньої угоди Росії, США та України, що передбачала відмову нашої держави від ядерного арсеналу та від претензій на розроблення та виробництво ядерної зброї, було, на жаль, єдиною можливістю розвитку подій в тодішній системі геополітичних координат. Немає провини Леоніда Кравчука в тому, що номінальний ядерний арсенал став внеском за вступ України до когорти цивілізованих держав,

яким можуть простягнути руку допомоги світові фінансові організації. Ядерне роззброєння України обійшлося Сполученим Штатам у астрономічну для пересічного громадянина та дріб'язкову в масштабах світу суму – один мільярд доларів.

Показовими є кілька фактів: подвиг України щодо відмови від ядерної зброї інші держави повторювати не поспішали і раніше, а після анексії Росією Криму та розпалювання конфлікту на Донбасі не поспішатимуть і поготів. До того ж, з'явилися нові члени ядерного клубу, які ігнорують застереження світової спільноти щодо неприпустимості володіння цією зброєю. Приборкати їхні амбіції можна хіба що консолідованою позицією Об'єднаних Націй, що нині не реалістично. В українському суспільстві традиційно напередодні виборів спалахують дискусії про перспективи відновлення ядерного потенціалу України, які розбиваються об сучасні геополітичні реалії. Наша держава не припинила використання наявних запасів радіоактивних матеріалів зі зовнішньополітичними цілями, але про це ми ще згадаємо.

Здобуття Україною незалежності не сприяло активізації її зовнішньополітичної діяльності. Доволі інтенсивне формальне визнання незалежності не обернулося бурхливим зростанням обсягів реального партнерства та суб'єктності. З одного боку, попри існування ще за радянських часів власного МЗС брала гору інерція мислення та готовність тримати рівняння на Москву, з іншого, молодій державі не було чого запропонувати не лише впливовим західним партнерам, але й ближчим сусідам із Центральної Європи. Тому номінальне економічне лідерство в таборі колишніх соціалістичних держав не спричинило масштабного економічного стрибка. І якщо неефективне зближення з країнами Старої Європи ще можна виправдати, то ігнорування можливостей посилити співпрацю з країнами Вишеградської групи є грубою помилкою.

Конституція Радянської України, за якою наша держава жила з відповідними корективами до літа 1996 року, не передбачала концентрації влади в руках Президента. До того ж, особливості політичної натури Леоніда Кравчука не дозволяють запідозрити в ньому прихильника авторитарної манери управління. Політичний шлях вихідця з Рівненщини, який від супротивника українських націоналістів дійшов до лідера незалежної України, навряд чи став унікальним у ті буремні часи. Проте нерішучість Леоніда Макаровича, можливо, брак авторитарної складової зіграли проти інтересів України. Крім того, стрімкий розрив господарських зв'язків та крах одного з найбільших міфів кінця 80-х років ХХ ст. про «Україну – європейську житницю» примусили першого Президента грати тією кадровою колодою, що була на руках. Примітно, що Україна уникнула властивого, зокрема, Польщі та країнам Балтії повернення емігрантів з вимогами про інтеграцію до системи влади, наша держава обійшлася власними кадровими резервами.

Президент України Леонід Кравчук і Президент Росії Борис Єльцин підписують Біловезьку угоду. 8 грудня 1991 р.

Восени 1992 року радянського господарника зі стажем Вітольда Фокіна змінив на посаді прем'єр-міністра країни власник депутатського мандату та виходець із когорти «червоних директорів» Леонід Кучма. Не надто красномовний, проте впливовий колишній керівник найбільшого у СРСР підприємства започаткував одну з перших в Україні політичних традицій: щоб перемогти попередника на президентських виборах, потрібно отримати необхідний досвід, пропрацювавши під час його президентства в Кабінеті Міністрів.

Леонід Кучма дещо емоційно пропонував своїм колегам по парламентському скликанню (до ухвалення Конституції можна було суміщати представницький мандат та портфель в уряді) визначитися, яку економічну модель має будувати, та, отримавши відповідний дозвіл Верховної Ради, намагався розв'язати поточні економічні проблеми внаслідок видання урядових декретів. Деякі з них заслуговують на увагу, проте здійснити економічне диво президентський тезко не зміг, і у вересні 1993 року пішов у відставку. Як з'ясувалося – готуватися до тривалої президентської кар'єри.

Інститут представників Президента на місцях, створений у березні 1992 року, так і не зміг забезпечити високої керованості держави, хоча з його кадрів вийшла низка відомих політичних діячів сучасної України. Після тривалого панування планово-адміністративної економіки забезпечити економічне диво можна було хіба що шляхом радикальних перетворень. Проте Кравчук (і не лише він) не наважувався діяти рішуче. Частково керманичам незалежної України вдалося мавпувати окремі російські економічні перетворення, на щастя, уникнувши розстрілу власного парламенту. Зрештою, і цивілізований світ не міг надто допомогти методологічними порадами, оскільки розпад СРСР та зникнення величезної машини командно-адміністративної економіки не сприяли випрацюванню ефективних рецептів для збереження у звичному обсязі добробуту десятків мільйонів людей.

Для багатьох українців уособленням економічної політики Леоніда Кравчука стала «кравчучка» – двоколісний візок з ручкою, на якому українці перевозили мішки та ящики з городиною, побутову техніку та інші корисні вантажі. Якщо говорити предметно, основна проблема 90-х років ХХ ст. полягає в тому, що власники «кравчучок», як і «човники», які почали привозити в Україну товари широкого вжитку, не потрапили до коридорів влади як особи, наділені народною довірою. Соціальні ліфти були надійно заблоковані тими, хто вже перебував на вершині політичного Олімпу або був біля неї.

В Україні 90-х років ХХ ст. практично не говорили про корупцію, вона тоді була, схоже, не в тренді. Гучних журналістських розслідувань практично не відбувалося (хоч популярний тележурналіст та парламентарій Вадим Бойко за нез'ясованих до кінця обставин на початку 90-х згорів у власній квартирі). Українські політики отримували лише перший досвід злиття компромату через пресу, яка була інструментом впливу на суспільні настрої, більш ймовірно, за інерцією, ніж завдяки потужним публікаціям.

Зникнення Чорноморського морського пароплавства як суб'єкта господарювання породило чутки про «хатинку в Швейцарії» Леоніда Кравчука, докази існування якої так і не були публічно наведені. Утім ЧМП стало далеко

не єдиним прикладом розчинення в повітрі (читай – зміни державної власності на приватну) привабливого уламка колишньої радянської економіки. У незалежній Україні економічні відносини розвивалися так, ніби в життя втілювався анекдот «Усе, що нам говорили раніше про комунізм, виявилось неправдою. Усе, що розповідали про капіталізм – правдою до останнього слова».

Продовжуючи «чорноморську» тему, зауважимо, що Чорноморський флот колишнього СРСР, значення якого було і є не військово-стратегічним, а локально-тактичним, був поділений по-братськи, а не порівну, з огляду на інтереси «старшого брата». Російські військові моряки не збиралися йти з облаштованих роками кримських баз, а тамтешні політики не надто добирали слів, виступаючи перед ними. Квінтесенцією російської позиції щодо України від 1992 року став вислів віце-президента Росії Олександра Руцького, який назвав нашу країну «тимчасово втраченою територією». Чи варто дивуватися, що під таким прикриттям сепаратизм у Криму ставав дедалі активнішим.

Розрив господарських зв'язків, що існували десятки років, посилений неготовністю представників влади йти на непопулярні рішення, призвів до шахтарських виступів. Зауважимо, що гірняки Кузбасу та Донбасу зарекомендували себе як впливова політична сила ще наприкінці існування Радянського Союзу. Їхній статус робітничої еліти та висока організованість спричинили підвищену протестну активність шахтарів, з якою влада змушена була рахуватися. В умовах незалежної України донецькі шахтарі природно прийшли до Києва, вимагаючи економічних та політичних змін стуком порожніх пластикових пляшок об асфальт урядового кварталу. Верховна Рада, яка на той момент була центром політичної влади країни, не змогла опиратися тиску, а істеблішмент не мав консолідованої позиції. Особливої пікантності ситуації надає той факт, що на посаді в.о. прем'єра України встиг попрацювати Юхим Звягільський. Він не лише контролював потужну шахту імені Засядька, але й зміг пересидіти не прості для себе часи на історичній батьківщині в Ізраїлі. До речі, Юхим Леонідович – єдиний парламентарій в Україні, який мав депутатський мандат у всіх восьми скликаннях Верховної Ради, своєрідний «вічний представник шахтарів».

Леонід Кравчук (ліворуч), Станіслав Шушкевич (в центрі) і Борис Єльцин (праворуч) після підписання угоди про створення СНД у Біловезькій пущі

Відновлення восени 1993 року діяльності Комуністичної партії України на чолі з Петром Симоненком (той, на відміну від лідера соціалістів Олександра Мороза, апriori був готовий на роль спаринг-партнера влади) та криваві події жовтня того ж року в Москві змусили українське керівництво шукати шляхи виходу з політичної кризи. Послідовні дострокові вибори Верховної Ради та Президента України з різницею в три місяці мали забезпечити умови для перезавантаження політичної системи та нового імпульсу для розвитку незалежної України. Проте для Леоніда Кравчука гра

в демократію (вся логіка перебування на посаді наче підштовхувала його до подібного випробування) обернулася виходом на дострокову політичну пенсію.

Леонід Макарович зробив ставку на образ державника, який був популярним насамперед для населення західноукраїнських областей, де радість з приводу проголошення Незалежності перекривала наявні соціально-економічні проблеми. Леонід Данилович був найбільш переконливим депутатом-мажоритарником за результатами парламентських виборів у березні 1994 року та зумів знайти спільну мову з багатьма представниками регіональної еліти, пообіцявши їм збереження позицій.

Перемога в першому турі президентських перегонів стала для чинного Президента пірровою, оскільки на другий тур штаб Кучми зумів мобілізувати всі сили та забезпечити вищу явку в регіонах, де претендент на президентську посаду мав більшу популярність. До речі, Україна побачила і перші в новітній історії телевізійні дебати фіналістів президентських перегонів, формат яких згодом перетворився на важливий компонент основної політичної події п'ятиріччя.

Утім своєю поразкою Кравчук зумів забезпечити, як пафосно це б не звучало, подальший демократичний поступ України, адже влітку 1994 року (цікаво, що надалі президентські вибори в нашій країні влітку не проводили) відбулося перше на пострадянському просторі мирне передавання влади від одного президента до іншого. На тлі сепаратистських настроїв у тогочасному Криму це було реальним досягненням національної політичної еліти.

Леонід Кравчук не загубився після поразки, що стала для нього несподіванкою та продемонструвала управлінську незграбність, адже глава держави, який йде на дострокові вибори, не маючи чіткого плану перемоги, виглядає щонайменше наївним. Його швидко підхопили як символ партійної респектабельності об'єднані соціал-демократи, в інтересах яких Леонід Макарович працював протягом тривалого часу. Зокрема, він був VIP-агітатором за Леоніда Кучму в 1999 році, Віктора Януковича – 2004 році та Юлію Тимошенко в 10-х роках XXI ст., поставивши своєрідний рекорд політичної гнучкості. Протягом останнього часу Леонід Кравчук періодично дає керівникам країни мудрі поради, втілювати які в життя ті не поспішають.

Чорно-білий Президент

Леонід Кучма під час президентської кампанії 1994 року зробив ставку на підкреслено лаконічні чорно-білі плакати, що створювали контраст з куди яскравішою агітаційною продукцією Леоніда Кравчука. Цей формат немовби заклав основи майбутнього правління Кучми, став багато в чому пророчим для України. Підкреслена монохромність визначила подальший курс другого Президента, спричинила тональність оцінок його 10-річного перебування при владі.

Уперше пропозицію стати прем'єр-міністром Леонід Кучма отримав у 1990 році після Революції на граніті, організованої українським студентством. Уже тоді він був народним депутатом. У серпні 1991 року майбутній очільник держави не голосував за проголошення незалежності України. Проте цей факт не завадив колишньому «червоному директору» отримати прем'єрський портфель. Затвердження нового глави уряду відбулося 13 жовтня 1992 року, а вже 18 листопада Кучма зажадав від парламенту і отримав надзвичайні повноваження – декрети його уряду мали статус закону. Прем'єр-міністр тоді заявив депутатам: «Ви мені скажіть, що потрібно будувати, і я це будуватиму». На жаль, комплексного бачення, якою має бути побудована держава Україна та які технології при цьому використовувати, народні обранці не мали.

Леонід Кучма

Наївно вважати, ніби колишній керівник «Південмашу» – найбільшого підприємства СРСР – був готовий стати маріонеткою в руках депутатського корпусу. Річ в іншому: розвал Союзу застав не лише Кучму, але й тисячі йому подібних, зненацька, і йому був потрібен час для адаптації. Але оскільки партія, перепрошуємо, Верховна Рада сказала «Треба!», то досвідчений функціонер повинен був відповісти згодою та спробувати запропонувати власні правила гри.

Леонід Кучма на посаді прем'єра зумів згуртувати навколо себе когорту талановитих менеджерів, надавши можливість молодим теоретикам спробувати себе в практиці державного управління. Ключову позицію куратора фінансово-економічного напрямку в уряді обійняв Віктор Пинзеник, представник яскравої плеяди східноєвропейських «молодих реформаторів». Він зміг значною мірою втілити власні уявлення про лібералізацію економіки (з різною мірою ефективності та успіху). Прес-секретарем прем'єра і керівником інформаційного управління Кабміну став історик Дмитро Табачник, який згодом очолив адміністрацію Леоніда Кучми-президента. Симптоматично, що в уряді Кучми належні місця посіли представники націонал-демократичних сил. Юрист Олександр Ємець, фізик Ігор Юхновський, філолог Микола Жулинський отримали міністерські портфелі. Радниками прем'єра стали молоді вихідці з Дніпропетровська Олександр Турчинов і Віктор Чайка. Перший із часом став правою рукою Юлії Тимошенко та продовжує кар'єру на посаді секретаря РНБО, другий відійшов від активної політичної діяльності та віддає перевагу публіцистиці.

За прем'єрства Леоніда Кучми українцям довелося перехворіти «трастами», що їх використовували спритні ділки для накопичення первинного капіталу. Кабінет Міністрів протягом останніх 40 днів 1992 року видав низку резонансних декретів, серед яких – «Про податок на додану вартість»,

«Про акцизний збір», «Про податок на прибуток підприємств і організацій». Як наслідок, фінансово-економічна система незалежної України поступово набувала ознак, якщо не стабільності, то передбачуваності.

Підвищення на початку 1993 року вартості російських енергетичних ресурсів для українських підприємств завдало удару по їх конкурентоспроможності та послабило позиції Кучми. Тоді ж пішов у відставку перший віце-прем'єр, лідер «Народної Ради» Ігор Юхновський, і Леонід Кравчук скористався шансом, щоб «підперти» Кучму протиположно – першим віце-прем'єром був призначений Юхим Звягільський, представник донецької фінансово-політичної групи, яка саме набирала силу. Утім ще понад півроку Кучма був на чолі Кабінету Міністрів, а його відставка 22 вересня 1993 року не стала для нього фатальною політичною подією.

9 грудня 1993 року Леоніда Кучму обрали президентом Українського союзу промисловців і підприємців. Це був завчасно створений запасний аеродром, на якому він мав не тільки простір для маневру, а й можливість розраховувати на допомогу потенційних спонсорів.

Навесні 1994 року Леонід Данилович зробив серйозну заяву на участь у президентських виборах, вигравши мажоритарні вибори до Верховної Ради по Новгород-Сіверському виборчому округу, на своїй малій батьківщині. Там экс-прем'єр заручився підтримкою земляків, що становила близько 90 % при майже стовідсотковій явці виборців.

Дострокові^[1] – Нагадаємо, що в умовах парламентсько-президентської республіки Верховна Рада фактично призначила дострокові вибори Президента. 17 червня 1993 р. парламент ухвалив провести 26 вересня 1993 року консультативний референдум про висловлення недовіри президентові і парламенту. Однак 24 вересня референдум скасували. Верховна Рада України вирішила провести дострокові вибори до парламенту 27 березня 1994 р., а вибори президента – 26 червня 1994 року (тут і далі прим. авт.).] президентські вибори 1994 року увійшли в історію як перший (і доволі довгий час єдиний) на пострадянському просторі випадок мирного передавання влади від одного Президента до іншого. Леонід Кравчук, якого справедливо вважають батьком української незалежності, розраховував виграти «на класі». Але не зумів урахувати глибину розчарування мільйонів українців у перші роки після здобуття суверенітету. Кучма зробив ставку на виборців півдня та сходу, які все ще болісно переживали розрив економічних зв'язків з Росією. Фактично це була перша в українській історії виборча кампанія, учасники якої сповідували різну ідеологію і ведення. Леонідові Макаровичу не вдалося скинути окови номенклатурної поведінки, тоді як Леонід Данилович довів, що активний кандидат від опозиційних сил має більше шансів на перемогу навіть в умовах інтенсивної владної протидії.

Наприклад, на руку Кучмі було закриття владою телеканалу «Гравіс», який його підтримував. «Гравіс» контролював бізнесмен Олександр Волков, і його відданість згодом конвертувалася в потужний політичний вплив. Леонід Данилович на цьому прорахунку влади заробив додаткові рейтингові бали. У такий спосіб чиновницька завзятість зняла для Кучми проблему виходу до другого туру президентських перегонів. За підсумками голосування, 26 червня 1994 року Леонід Кравчук набрав 37,7 % голосів виборців, а Леонід Кучма – 31,27 %.

Другий тур президентських виборів став війною нервів, у якій перемогу здобув Кучма. Його команді вдалося підвищити відсоток явки виборців на південному сході країни за рахунок обіцянок посилення зв'язків з Росією і надання російській мові статусу другої державної. Цей чинник виявився вирішальним у протистоянні двох тезків, кульмінацією якого стали перші в історії незалежної України телевізійні дебати. Леоніда Даниловича звістка про перемогу наздогнала в Дніпропетровську, і повернення до Києва було яскравим – літак з Кучмою на борту прилетів до аеропорту «Жуляни» 12 липня о 12 годині. 19 липня відбулася інавгурація новообраного Президента, якому його попередник передав владу зі сльозами на очах.

Президент Росії Володимир Путін, Президент України Леонід Кучма і Президент Азербайджану Гейдар Алієви перед розширеним засіданням ради СНД. 30 листопада – 1 грудня 2000 р.

Перемога на президентських виборах улітку 1994 року подарувала Леонідові Кучмі владні повноваження, що їх потрібно було систематизувати та за можливості розширити. Другий Президент практично з перших днів роботи на посаді зіткнувся з потребою зміни системи державної влади в Україні, яка переживала глибоку політичну кризу. Нагадаємо, що на момент його приходу до влади країна жила за Конституцією неіснуючої УРСР і фактично була парламентсько-президентською республікою.

Головою Верховної Ради другого скликання був Олександр Мороз – лідер Соціалістичної партії України. Амбітний політик у спікерському кріслі послідовно відстоював ідею посилення повноважень парламенту, переходу до системи державної влади, здатної обмежити свободу дій глави держави. Але загалом Другому скликанню Верховної Ради, сформованому на мажоритарній основі, бракувало чіткого бачення алгоритму проведення критично необхідної конституційної реформи. Політичні партії в першій половині 90-х років ХХ ст. були або уламками Комуністичної партії Радянського Союзу, або формальними об'єднаннями без виразної ідеології та організаційної структури. Виняток становив Народний Рух України, проте він у 90-х зіткнувся з внутрішньою кризою.

Важливу роль у системі української влади в середині 90-х років ХХ ст. відігравав прем'єр-міністр, адже керівник уряду фактично був однією з трьох повноцінних вершин владного трикутника разом з Президентом та Головою Верховної Ради. Відразу після обрання Леоніда Кучми Президентом України виконання обов'язків прем'єр-міністра продовжив Віталій Масол – досвідчений чиновник, який очолював уряд України ще в кінці 80-х років ХХ ст., останній прем'єр Президента Леоніда Кравчука. Але він на початку березня 1995 року подав у відставку. Наступником Масола став Євген Марчук, на той момент – Перший віце-прем'єр-міністр України – Голова Координаційного комітету при Президентові України по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю.

Призначення Євгена Марчука прем'єр-міністром можна розглядати саме в контексті спроби посилити президентський вплив на політичні процеси. До того часу Кучма сформував власну управлінську команду та був готовим до активізації. Марчук відразу після проголошення незалежності відігравав помітну роль у політичному житті країни, виконуючи роль куратора спецслужб і голови СБУ. Марчук став уособленням державної політики «сильної руки», а його призначення головою уряду 3 березня 1995 року – заслуженою нагородою для чиновника за успішну роботу на посаді першого віце-прем'єра на кримському і російському напрямках. Але із часом стало очевидно: Євген Марчук є самостійною фігурою. Звісно, голова уряду не повинен був створювати власний центр впливу на ситуацію в країні, а тому Євген Марчук швидко втратив посаду «через формування власного політичного іміджу».

Українській владі на початку президентства Кучми вдалося нейтралізувати прояви сепаратизму в Криму, які пов'язували з президентом АРК Юрієм Мешковим. Легкість, з якою було досягнуто цієї перемоги, очевидно, спричинила запаморочення від успіхів та негативно вплинула на формування внутрішньої політики на Кримському півострові в перспективі.

Зауважимо, що ще в жовтні 1994 року глава держави виступив у Верховній Раді з доповіддю «Шляхом економічних реформ», у якій він намагався продовжити власну прем'єрську практику ручного управління економікою.

Право Президента одноосібно визначати кандидатуру прем'єр-міністра не кращим чином впливало на якість потенційних глав уряду. 28 травня 1996 року прем'єр-міністром було призначено Павла Лазаренка, який перейшов до уряду Євгена Марчука з посади голови Дніпропетровської обласної адміністрації. Згодом Леонід Кучма назве цей кадровий крок своєю найбільшою помилкою на посту Президента України. Але на той момент главі держави були необхідні ресурси Павла Івановича, неформального «господаря» Дніпропетровщини, у орбіті впливу якого, до речі, на той час перебувала і бізнес-леді Юлія Тимошенко.

Новий глава уряду був призначений рівно за місяць до прийняття Конституції України. Боротьба за затвердження Основного Закону виснажила керівництво країни. Леонід Кучма й Олександр Мороз сповідували різні принципи державного будівництва, а Павло Лазаренко намагався маневрувати між двома політичними центрами, прагнучи відстояти власні інтереси та забезпечити незалежність прем'єра від політичної волі Президента і Верховної Ради. Цілком ймовірно, що йому елементарно забракло часу, аби розіграти свою партію більш повно.

Відомо, що глава держави був готовий винести свій проект Конституції на всеукраїнський референдум. Недосконалість правових норм, що регулювали проведення плебісциту, могла фатально вплинути на якість Основного Закону, та й Кучма не був переконаний у можливості досягнути бажаного результату.

Тож, зрештою, протиріччя були розв'язані не силовим шляхом, а через політико-правовий компроміс. Президентів Кучмі довелося задля утвердження Конституції пожертвувати кількома принциповими для нього положеннями – відмовитися від двопалатного парламенту та можливості розпустити Верховну Раду. Ця жертва була виправданою: ухвалений рано вранці 28 червня

1996 року Основний Закон багатьма міжнародними експертами оцінено як демократичний і зважений.

Протести 6 лютого 2001 р. під час акції «Україна без Кучми»

Середина президентської каденції – 1996–1997 роки – стала для Леоніда Кучми періодом найвищого політичного розквіту. Він не лише зміг розв’язати ключові внутрішні проблеми, але й посилив позиції держави на міжнародній арені. Протягом цього періоду було підписано Великий договір про дружбу і співробітництво з Російською Федерацією, Хартію про стратегічне партнерство з НАТО, Україна стала однією із засновниць ГУАМ – міжнародної організації пострадянських держав, покликаної стати протидією впливу Росії в регіоні.

На хвилі піднесення політичної активності в країні відбулися ще дві надважливі для країни події. У серпні 1996 року введено національну грошову одиницю – гривню, і навздогін, буквально за пару тижнів, Леонід Кучма зробив першу заявку про можливість участі в президентських виборах 1999 року. Показово, що глава держави заявив про готовність відстоювати свою посаду, не дочекавшись завершення першої половини своєї каденції. Однак у команді Кучми не обійшлося без втрат.

Глава президентської адміністрації Дмитро Табачник, який вправно тримав у напруженні український політикум, був змушений піти з посади, віддалилися від Президента радники Дмитро Видрін, Віктор Небоженко, помер помічник Олександр Разумков. Утім командна гра ніколи не була сильною стороною другого Президента: Леонід Данилович прагнув вибудовувати систему стримувань і противаг, у якій міг відігравати роль єдиного арбітра.

Дмитра Табачника на Банковій змінив Євген Кушнар'юв. Він разом з однопартійцями з недавно створеної Народно-демократичної партії почав політичну війну проти Павла Лазаренка. НДП була цікавим конгломератом з прихильників націонал-демократичної ідеї, колишніх членів Демплатформи КПРС, чиновників і представників номенклатури. Політична сила, яка вперше в новітній українській історії претендувала на роль партії влади, так і не зуміла залучити Президента до своїх лав, однак спробувала стати для нього корисною. Кучма прийняв результативну передачу, звільнивши Лазаренка та замінивши його представником НДП, міністром Кабінету Міністрів Валерієм Пустовойтенком.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (<https://www.litres.ru/evgen-magda/shosti-y-sogadi-pro-maybutnie/?lfrom=362673004>) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Виноски

1

Нагадаємо, що в умовах парламентсько-президентської республіки Верховна Рада фактично призначила дострокові вибори Президента. 17 червня 1993 р. парламент ухвалив провести 26 вересня 1993 року консультативний референдум про висловлення недовіри президентові і парламенту. Однак 24 вересня референдум скасували. Верховна Рада України вирішила провести дострокові вибори до парламенту 27 березня 1994 р., а вибори президента – 26 червня 1994 року (тут і далі прим. авт.).